

Sähköposti:
Pirkko.Muikku-Werner@Joensuu.Fi

LÄHTEET

- BLUM-KULKA, SHOSHANA – HOUSE, JULIANE – KASPER, GABRIELE 1989a: Investigating cross-cultural pragmatics: An introductory overview. – Shoshana Blum-Kulka, Juliane House & Gabriele Kasper (toim.), *Cross-cultural pragmatics: requests and apologies* s. 1–34. Ablex, Norwood, New Jersey.
- 1989b: The CCSARP coding manual. – Shoshana Blum-Kulka, Juliane House & Gabriele Kasper (toim.), *Cross-cultural pragmatics: requests and apologies* s. 273–294. Ablex, Norwood, New Jersey.
- KÄRKKÄINEN, ELISE – RAUDASKOSKI, PIRKKO 1988: Social language skills of Finnish speakers of English. – Leena Laurinen & Anneli Kauppinen (toim.), *Kielen käyttämisen ja ymmärtämisen ongelmia*. AFinLAN vuosikirja 1988 s. 105–124. Helsinki.
- LITTLEWOOD, WILLIAM 1984: *Foreign and second language learning. Language-acquisition research and its implications for the classroom*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PIIRAINEN-MARSH, ARJA 1995: Face in second language conversation. *Studia philologica Jyväskylälänsia* 37. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- REUTER, EWALD – TIITTULA, LIISA – SHRÖDER, HARTMUT 1989: Suomalais-saksalaiset kulttuurierot talouselämän viestinnässä. Tutkimusprojektin väliraportti. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D-120. Helsinki.
- SELINKER, LARRY 1972: Interlanguage. – *International Review of Applied Linguistics* 10 s. 219–231.
- THOMAS, JENNY 1983: Cross-cultural pragmatic failure. – *Applied Linguistics* 4 s. 91–12.

SELKOSUOMESTA PUHEEN KUVAILUUN

Kun ihminen menettää kuulonsa osittain, kuulokoje helpottaa merkittävästi puheen seuraamista. Mutta kokonaan kuuroutuneelle puhutun viestin vastaanottaminen jää useimmiten paperille kirjoitettujen lyhytsanomien tai hidastetun puheen ja huulilталuvun varaan, sillä harvoin edes lähiomaiset jaksavat opiskella äänteiden tai sanaston koodausta käsimerkeiksi. Kuulon vajeus aiheuttaa myös sen, että passiivinenkin ääniympäristö hiljenee. Satunnaiset lauseenpuolikkaat ja vierustovereiden keskus-

telu jäävät kuulematta; radio vaikenee ja television anti rajoittuu siihen, mitä ruudusta näkyy: kuviin ja teksteihin, tekstipohjaisiin uutisiin ja ulkomaisten ohjelmien tekstitettyihin käännöksiin. — Kolmesta valtakunnallisesta televisioyhtiöstä vain Yleisradio pystyy tarjoamaan joihinkin kotimaisiin televisio-ohjelmiinsa tekstit niitä katsojiaan varten, jotka eivät ohjelman ääntä kuule. Vuonna 1996 Yleisradion esittämästä 4 237 tunnista kotimaista ohjelmistoa tekstitettiin suomen kielellä kuulovammaisia varten

kymmenesosa, 447 tuntia. Ruotsiksi tekstityksiä tehtiin 18 ohjelmatunnin verran. (Yleisradion vuosikertomus 1996: 53; Tilastoja ohjelmatekstityksestä 1983–1996.)

KUULOVAMMAISTEKSTITYS VS. KÄÄNNÖSTEKSTITYS

Kuulovammaisia varten tarkoitettu televisiotekstitys on ulkonäöltään monin tavoin samankaltaista kuin kaikissa tv-ruuduissa näkyvä käännöstekstikin, mutta kohderyhmästä sekä käytössä olevasta tekniikasta johtuen erojakin on monia: Teksti-TV:n kautta lähetettävä tekstitys on ensinnäkin ns. piilotekstiä, jonka katsoja voi halutesaan tilata kaukosäätimellä tv-ruudulleen. Kun käännöstekstityksessä kulloinkin puheosuus joudutaan sullomaan korkeintaan kahdelle 30 kirjaimen riville, on kuulovammaistekstityksessä käytössä kolmasrivi, mikä mahdollistaa sen, että suurempi osuus ohjelman puheesta voidaan kirjaintaa näkyväksi; lisäksi rivit ovat pitempiä (37 kirjainpaikkaa). Käännösteksteistä poiketen eri puhujien repliikit erotetaan toisistaan käyttämällä jopa neljää eri väriä, ja ne voidaan sijoittaa muuallekin kuin tv-ruudun alareunaan, esimerkiksi äänilähteen viereen. Lisäksi merkitykselliset äännähdykset, esiintyjissä reaktioita aiheuttavat pirinät, kolahdukset ja rasahdukset, musiikki sekä joskus hiljaisuuskin tai äänien vaimeneminen saavat selitteensä tv-ruutuun. Esim.

Originaali äänitausta

(Nainen harjoittaa joogahengitystä.)

Nainen:

Aika hassu sana tuli nyt vaan mulla mieleen
se raskaana koska se niinku,
ei se nyt se mikään semmone taakka oo
et se ois hirvee raskasta,

raskaana olemine.

Se on aika aika jännää aikaa,
se on tota,
siin kokee aika paljon uusia asioita
ihan niinku suhteessa itseensä
ja suhteessa muihin ihmisiin
ja ympäröivään maailmaan.

Tekstitys

HENGITTÄÄ SYVÄÄN,
SISÄÄN JA ULOS

Vaikka on 'raskaana', ei se mikään
taakka ole. Ei se ole raskasta.

Se on aika jännää aikaa.

Siinä kokee paljon uusia asioita,
suhteessa itseensä ja muihin
ihmisiin ja ympäröivään maailmaan.
(*Kivun ja ilon huhtikuu 1995.*)

Käännöstekstien tavoin puhevirta jaksotetaan yhden tai kahden, harvoin kolmen tekstiruudun laajuisiksi virkkeiksi, jotka varustetaan tavanomaisin välimerkein. Välimerkikäytännöstä voidaan poiketa tilanpuutteen sekä tekstityksen omien konventioiden takia: Yhdysmerkkiä käytetään esimerkiksi puheenvuorojen alussa muutoin paitsi tekstiruudun ensimmäisessä repliikissä; tekstiruudun lopussa se toimii merkinä virkkeen jatkumisesta seuraavaan tekstiruutuun. Yhdysmerkkiä voidaan myös käyttää normista poiketen jakamaan pitkiä yhdysanoja, esim. mongolian-villihevonen, jotta sana olisi helpompi hahmottaa. Lisäksi tekstin hahmotuksen kannalta on tärkeää, että yhteenkuuluvat lauseenjäsenet mahdutetaan samaan tekstiruutuun ja mieluiten myös samalle riville. (Vrt. Järvinen 1992: 17–19.)

Tekstityksessä, samoin kuin tv-kääntämisessä, tekstiä on sovitettava moniin raameihin: Kuvanauhan puhevirrasta valittu sopiva jakso on muokattava ensinnäkin sel-

laiseksi, että se mahtuu 1–3 tekstiriviä käsittäviin tekstiruutuihin. Tekstin on kulloinkin pysyttävä ruudussa luettavana riittävän pitkään, ja viipymisestääänkin huolimatta sen olisi pääosin vastattava sillä hetkellä kuvaruudusta kuuluvaa puhetta — lähikuvassa jopa suunliikkeitä myöten. Tekstit on myös suhteutettava kuvan kokoon ja laatuun: Lähikuvassa puhe on pakattava tiiviimmäksi, sillä tekstit eivät saa peittää puhujan suuta, koska huulio on huonokuuloiselle tärkeä tuki puheen seurussa. Tekstien olisi myös noudatettava kuvan sisältöä ja vaihduttava aiheen myötä: esimerkiksi suosta kertova teksti ei voi roikkua ruudussa autiomaan taustallaan. Mutta jos kuvitus antaa myöten, puheessa esiintyviä taukoja hyödynnetään siten, että tekstejä voidaan viivyttää ruudussa yli puheaktin keston riittävän lukuajan takaamiseksi.

KUULOVAMMAISET TV-TEKSTIN LUKIJOINA

Elävää kuvaa tekstitettäessä on työn perustana aina se, että puhevirrasta noukitaan näkyviin se, minkä katsojan oletetaan ehtivän lukemaan kuvankatselunsa ohella. Tutkimusten mukaan keskiverto käännöstekstien lukija tarvitsee noin puolitoista sekuntia ehtiäkseen havaita ja lukea tv-ruudultaan yhden sanan sekä nelisen sekuntia yksirivisen ja kuusi sekuntia kaksirivisen tekstin lukemiseen (d'Ydewalle, Van Rensbergen ja Pollet 1987: 313–321; ks. myös Järvinen 1992: 14, 17). Yleisradion kuulovammaistekstityksessä puolestaan seurataan pohjoismaista traditiota, jossa katsojalle varataan yhden ruututekstin lukemiseen sekun-

nin verran enemmän aikaa kuin käännöstekstien lukijoille — tosin teksti-tv-riville mahtuu myös seitsemän kirjainta enemmän kuin käännöstekstiriville (Brunskog 1989: 32).¹ Muualla Euroopassa traditio vaihtelee, esimerkiksi Isossa-Britanniassa tällaista »vaivaislisää» ei ole; tekstit näkyvät ruudussa sekunnin vähemmän kuin meillä normaalit tv-käännöstekstit (vrt. Kyle 1992: 5; ITC Guidance on standards for subtitling s. 9).

Kun esimerkiksi tv-sähkeutisissa voidaan minuutissa olettaa luetun yli 900 kirjainta käsittävä teksti — omat satunnaisotokseni varmistavat ruotsalaisen arvion (ks. Lägesrapport, Direkttextning), voi samassa ajassa tv-ruutuun mahduttaa kahdelle riville vain 600 ja kolmelle riville 800 merkkiä. Jotain on siis jätettävä pois, muutoin tekstimäärää olisi lisättävä ja lukuajoina lyhennettävä. Jälkimmäinen ratkaisu lieinee ainakin uutisissa mahdoton, sillä katsojiamme noin neljännes — pääasiassa vanhemmalla iällä kuulonsa menettäneitä — sanoo tekstiemme nykyiselläänkin vaihtuvan liian nopeaan (Katsojapalaute 1995). Tavallisimmin puheen tekstiversiossa jätetään huomiotta takeltelut ja toistot, elleivät ne ole merkityksellisiä (esimerkiksi kun kyseessä on poliitikon kiertelevä vastaus suoraan kysymykseen tai puhujan olemukselle tyypillinen piirre), jos ne vain voidaan mahduttaa lukuajan puitteisiin. Puheen koukeroita ja poikkeamia, esim. vapaan puheen limittäisrakenteita oiotaan ja puhekielisiä partikkeleita (*niinku, tota, tai siis*) karsitaan. Tarvittaessa puhunnosta muokataan peruslauseiksi asti.

Tekstitystä seuraava normaalikuuloinen

¹ Vähälle huomiolle on kuitenkin jäänyt Riccard Monténin v. 1975 Ruotsissa tekemä tutkimus, jossa vertailtiin kuulovammaisten, kuurojen ja normaalikuuloisten lukunopeuksia ja havaittiin, että yli 70 % kaikkien ryhmien edustajista ehti lukea ja ymmärtää kaksirivisetkin tv-tekstit (ilman kuvaa) 4,5–6 sekunnissa. Odotusten vastaisesti hitaita lukijoita eivät olleetkaan kuurot, vaan vanhimmat ja alhaisimman koulutustason omaavat henkilöt. Ja mitä pitempään teksti tv-ruudussa viipyi, sen huonommin sen sisältö muistettiin nimenomaan kuurojen ja kuulovammaisten ryhmissä. (Mts. 8–9.)

saattaa pitää huomaamattomasti siloiteltua tekstiä melko ristiriidattomana puheen kuvana, mutta kysymyksiä voivat herättää esimerkiksi vanhojen kotimaisten elokuvien takavuotiset tekstitykset:

Originaali äänitausta

Mies:

Huomaan että eilisillan tapahtumat kai-
velevat sinua vielä. Pyydän anteeksi.
Saatoin sinut kieltämättä sangen noloon
tilanteeseen. Olen velvollinen selittä-
mään sinulle asian.

Nainen:

Ei mitään kieroilua. Sinähän pelastit mi-
nut loistavalla tavalla moraalisesta pe-
rikadosta.

Mies:

Mutta sinähän tiedät että vanhempasi
lähtiessään ulkomaille jättivät sinut ko-
konaan minun vastuulleni. En tahtonut
loukata sinua. Tein vain velvollisuute-
ni.

Tekstitysversionot

Huomaan,
että mietit vielä eilistä. (1983)

Huomaan, että eilisen
tapahtumat kaivelevat sinua vielä.
(1994)

Pyydän anteeksi. Tein nolosti.
Minun täytyy selittää sinulle. (1983)

Pyydän anteeksi.
Haluan selittää, miksi
saatoin sinut noloon tilanteeseen.
(1994)

Älä kieroile.

Pelastit maineeni loistavasti.

Vanhempasi ovat ulkomailla.
Olet minun vastuullani.

En tahtonut loukata sinua.
Tein vain velvollisuuteni. (1983)

Pelastit minut moraalisesta peri-
kadosta! — Vanhempasi jättivät sinut
vastuulleni lähtiessään ulkomaille.

En tahtonut loukata sinua,
tein vain velvollisuuteni. (1994)
(*Kaikki rakastavat 1935.*)

Ainakin vanhempia, uusintana lähetettyjä
tekstityksiä lienee kritisoinut katsojamme
telekopioitse 2.10.1997:

»Ihan hienoa, että tekstitätte ohjelmia,
mutta ettekö voi tekstittää ihan normaali-
listi, elikkä ihan kaikki sanat, jne. — — .
Raivostuttavaa huomata, että joitakin
sanoja on jätetty pois, saa mua tunte-
maan itseni viisivuotiaaksi, joka ei osais
lukea mitään. Elikkä tekstittääkää kaik-
ki, teettäpä se enemmän töitä tai ei!»

Ristiriita on siis ilmeinen itsensä toimitta-
jaksi kokevan tekstittäjän ja tekstittäjää kir-
joittavana korvanaan pitävän katsojan vä-
lillä. Katsojien mielestä heillä on oikeus
saada tietää kaikki, mikä suinkin on mah-
dollista tekstittää. (Vrt. myös Captioning at
Gallaudet. A proud history; Teletext subtit-
ling for people with prelingual deafness s.
5.) Jos tekstittäjä harjoittaa korrehtuuria
työssään, tekstitystä seuraavan kuulovam-
maisen kuuleva perheenjäsen ehkä kertoo
kuulleensa muuta kuin mitä teksti väittää.
Tällöin tekstittäjän hyvää tarkoittava toimi
esim. luettavuuden edistämiseksi voi saat-
taa katsojan ristiriitaiseen mielentilaan:
mitä muita »mielivaltaisuuksia» hänen tie-
tämättään tekstiin onkaan ujutettu, tai mitä
siitä on poistettu?

▷

KUULOVAMMAISET TEKSTITYKSEN SUBJEKTEINA

Kullakin tekstittäjällä on, kuten kääntäjilläkin, yksilöllinen tapa työstää tekstiä. Prosessiin vaikuttavat sekä tekstittäjän oma tausta, tieto kohdeyleisöstä sekä tietysti itse ohjelman laatu ja sen kielimaailma. (Ks. esim. Järvinen 1992: 14–17; Majander 1997, Uusitorppa 1997.) Mutta kuulovammaistekstitykseen on erityisesti heijastunut se, millä tavoin kuulovammaisiin on viisitoistavuotisen tekstityshistorian aikana yhteiskunnassamme suhtauduttu. Seuraavassa pyrin peilaamaan näitä asenteita tarkastellen tekstien prosessointia introspektiivisesti. Olen toiminut tekstittäjänä ensimmäisestä Teksti-TV:n² kautta lähetetystä tekstityksestä alkaen. Perustan näkemykseni alan vähäisen kirjallisuuden ohella työyhteisössämme, alan kongresseissa ja omien katsojien parissa käytyihin keskusteluihin. Myös oma viittomakielinen taustani on eittämättä vaikuttamassa näköaloihini.

Nykyinen kuulovammaistekstitys ja samalla koko teksti-tv-tekniikka uudenaikaisine tiedonvälitysmahdollisuuksineen sai Euroopassa alkunsa 1970-luvun loppupuolella, kun yleisradioyhtiö BBC yhteistyökumppaneineen oli kehittänyt brittiläisen Kuurojen Liiton painostuksesta järjestelmän, jolla kotivastaanottiin voitiin lähettää digitoitua tekstiä ja jonka katsoja sai vain halutessaan näkyviinsä. (Thomson 1992: 9). Nimenomaan »vammaisille» tarkoitettun tekstityksen piilottaminen lienee ollut tarpeen, sillä jo käännöstekstien katsotaan häiritsevän kuvakompositiota (ks.

esim. Ivarsson 1992: 17–18). Koska aloitteentekijänä olivat kuurot, miellettiin nähtävästi juuri heidät kuulovammaisten ryhmästä tekstityksen ensisijaisiksi käyttäjiksi — ja alkuaikoina yleensäkin Teksti-TV:n yhdeksi tärkeimmistä lukijaryhmistä (Hatakka 1981: 3; Vuortama 1989: 62; Ivarsson 1992: 140; Teletext subtitling for people with prelingual deafness s. 3). Nyt, kun Teksti-tv:tä katselee noin 1,8 miljoonaa suomalaista ja varsinaista kuulovammaistekstitystä seuraavia saattaa olla yli satakin tuhatta (Omnibus Teksti-tv/Tekstikanavatu tutkimus 1997: 1, 22; taulukko 21026), on katsojakunta laajentunut niin, että Suomen viisituhatta viittomakielistä kuuroa muodostaa enää pienen vähemmistön tekstityksen tarvitsijoista.³ Muut käyttäjät ovat huonokuuloisia, kuulohavaintonsa tueksi tekstitystä tarvitsevia muunkielisiä ja niitä, jotka ehkä olosuhteiden pakosta joutuvat kääntämään tv-äänen pois ja seuraamaan ohjelmaa tekstien avulla.

KUULOVAMMAISET SELKOKIELEN OBJEKTEINA

Kun Yleisradiossa aloitettiin vuonna 1983 ohjelmien tekstittäminen kuulovammaisille Ruotsista mallia ja oppia saaden, oli Teksti-TV toimituksenakin vasta perustettu, neljäntenä Euroopassa, vammaisten vuonna 1981 (Hatakka 1981). Noihin aikoihin alettiin myös puhua selkokielen tärkeydestä monille vammaisryhmille, ja eri vammaisjärjestöt muodostivat ns. selkotyöryhmän vuonna 1984 (Rajala ja Virtanen 1986: 5). Kuurot ja kuulovammaiset nimettiin Ruotsin mallin mukaan yhdeksi selkokie-

² *Teksti-TV:llä* tarkoitan Yleisradio Oy:n toimitusta; *teksti-tv:llä* asianomaisen dekooderin käsittävää tv-vastaanotinta.

³ Suomessa arvioidaan olevan vähintään 300 000 kuulovammaista, joista 8 000 on kuuroa. Näistä 5 000 on ensikieliltään viittomakielisiä ja noin 3 000:n arvellaan olevan ensikielen omaksumisen jälkeen kuulonsa menettäneitä. (Teksti-TV:n ohjelmatekstityksen lisääminen tärkeää s. 1.)

len kohderyhmistä⁴ afaattikkojen, näkö-, CP- ja kehitysvammaisten, pitkäaikaispotilaiden, vanhusten, siirtolaisten ja vankienkin ohella (Virtanen 1986: 7). Asiaa perusteltiin näin:

»Viittomakieltä käyttäville kuuroille suomen kieli on vieraan kielen asemassa. Sanavarasto on suppea, sanat tunnetaan usein vain perusmuodossa, erityis-termit ja uudet sanat tuottavat vaikeuksia. Kuuron on vaikea ymmärtää lukiessaan käsitteellisiä asioita, vieraalla kielellä itsensä ilmaiseminen on vaikeaa — ei tunneta asioiden nimiä.» (Rajala ja Virtanen 1986: 45–46.)

Kun tutkimusten perusasetelmassa oli (edellisen lainauksen ensimmäisestä korulauseesta huolimatta) tapana verrata kuurojen lukutaitoa vastaavaan ensikielisten eikä muitten kohdekieltä toisena tai vieraana kielenä hallitsevien lukutaitoon, olivat aikuistenkin lukemistaidot niin meillä kuin esimerkiksi Englannissakin mitattuina jopa alle 9-vuotiaan lapsen tasolla (Pimiä 1987: 81; Hakkarainen 1988: IV ja viitteet teoksessa Kyle 1992: 12–14). Pedagogien huoli kuurojen ymmärryksen puolesta toistuu sittemmin tekstitysoppaissaakin: kuurojen katsotaan tarvitsevan selkeää sanastoa, idio-meista puhdistettuja, yksinkertaistettuja lauseita ja mahdollisimman pitkää tv-tekstien lukuaikaa (Cleve 1989: 48; Vuortama 1989: 62; Ivarsson 1992: 139–140).

Viittomakielisistä kuuroista kaikenpuolinen huoli heidän suomen kielen taidoistaan on holhoavaa ja nöyryyttävää. Se koetaan kielenriistoksi. (Jokinen 1991, Malm 1991: 49–52). Myös Teksti-TV sai vielä vuonna 1995 tehdyssä katsojatutkimuksessaan kuuroilta seuraavanlaista kritiikkiä:

»Kaikki tulee tekstittää, eikä supistaa yksikertaiseksi tekstiksi! Tekstitys sai-

si pysyä alkuperäisessä muodossa, niin kuin ohjelman tekstit itsekseen.»

»Puhekieli – – pitää kääntää suoraan (sanasta sanaan) tekstityksissä. Ei tarvitse tehdä muutoksia ja kirjoittaa helpoja tekstejä kuuroja ihmisiä varten. Kuurot ihmiset voivat oppia uutta sanoja. – – puhekielestä poistaa paljon asioita tekstityksissä. Kuurot ihmiset saavat vähemmän tietoja.» (Katsojapalaute 1995.)

Päinvastaistakin palautetta annettiin, mutta suomea huonommin taitavia ja lyhenneltäviä tekstiä vaativia oli viittomakielisiksi tiedettyjen joukosta alle neljännes, suomenkielisistä kuulovammaisista kymmenesosa. Miksi siis tarjota koko katsojajoukolle selkotekstejä, joissa kaikki muu kuin puhutun tekstin olennaisin asiasisältö jää välittämättä: esimerkiksi tunnesävyt ja modaliteetit, samoin kuin puhujan käyttämän rekisterin viesti (vrt. myös Baedecke 1994: 25; Simojoki 1997)?

Laajempaa keskustelua ja tutkimusta kaipaisi itse selkokielikin. Tekstilingvisti- sin perusteiden tarkasteltuna selkokielisyyden käsite tuntuu hataralta ja kääntyy joskus jopa itseään vastaan. Kiistatonta näyttää olevan vain kirjasinten valinnan ja tekstin ladonnan yhteys helppolukuisuuteen. (Ks. Heiskanen 1994: 71; Laurinen 1994: 57–58; Turunen 1994: 21–31.) Nyt, kun »selkokieltä» pyritään vaatimaan myös maahanmuuttajille ja Yleisradion ohjelmiin (Sainio 1994: 149–152; Virtanen 1997), herää kysymys, kantisimmeko ranskalaisen ja ruotsalaisen suomenpuhujan ymmärryksestä yhtä suurta huolta kuin prestiisiltään vähempiarvoisen kulttuurin edustajan? Miksi selkotekstin on esiinnyttävä juuri viittomakielen rinnalla? Kehutaanhan myös Yleisradion ääneenpuhuttuja Viittomakie-

⁴ Alkuaikoina selkokielen tarvitsijoita arvioitiin olevan 50 000–70 000, joista kuulovammaisiksi luokiteltuja 10 000 (Virtanen 1986: 20–22); nyt kohderyhmä on kasvanut jo 200 000:een (Virtanen 1997).

lisiä uutisia selkokielisiksi ja helpoiksi vanhusten ja maahanmuuttajien ymmärtää (Merilehto 1997), vaikka uutisten viittomakielinen versio on puhtaan yleiskielinen. Jotain asenteellisuudesta vähemmistöjä kohtaan kertoo sekin, että pohjoiseurooppalainen selkokieliliike on saavuttanut jo aboriginaaleista huolestuneet kirjastonhoitajat Australiassa (Bruhn 1994: 91–94)!

SELKOSUOMESTA PUHEEN KUVAAN

1980-luvun loppupuolelta lähtien kuulovammaistekstityksessä alettiin siirtyä pelkistetyistä tekstistä puhetta mukailevampaan tulkintaan. Varsinkin uutisten tekstittäminen, joka aloitettiin vuonna 1986, osoitti sen, että kaikkea ei ole mahdollistakaan suoristaa itse asian ja rekisterin kärsimättä. Tekstin laventamisen mahdollisti myös se, että oppiäidistämme Ruotsista välittämättä »otimme» ruudussa käyttöön myös kolmannen tekstirivin. (Ruotsissa tekstitetään yhä vain 1–2 riville.) Ratkaisuun ohjasi sekin, että 1990-luvulle tultaessa tekstitetäväksi valituissa ohjelmissa (esim. Patakakkosessa) alkoi esiintyä suunnittelematonta puhetta, vaikka pääasiassa tekstitysohjelmisto käsitti uutisia, asiaohjelmia ja näytelmiä.

Vaikka teksteihin päästettiin jo joitakin puhekielisiä tai murteellisia sanoja (ks. Vuortama 1989: 62) ja työyhteisössä ilmiöstä käytettiin fraasia »tekstityksen luoma puhekielen illuusio», kirjoittamaton sopimus esti tekstittäjiä panemasta ilmi esimerkiksi puhujilla esiintyvää satunnaista vaihtelua (esim. *mäl/mää/minä*). Tekstitysversiona se aina yhdenmukaistettiin, ja murretta huolimattomasti puhuvan näyttelijän repliikkejä saatettiin korjata tekstissä hyperkorrektiin muotoon. Muun muassa tietyt verbien muotoryhmät ovat näihin päiviin asti olleet kuin yhteisestä sopimuksesta panna-

kuten *i:n* heittyminen imperfektimuodoissa (*alko*) tai partisiippimuoto *-nulan*, puhumattakaan sen variantista *-nnulan*, (*antanu*). (Ks. myös Simojoki 1997.)

Lukuisten puhekielisten piirteiden läpikäymistä pidetään yhä toimituksellisesti vähempiarvoisena kuin yleiskielisempään muotoon puristettua tekstiä (vaikkakin puheen noudattaminen tekstissä vaatii mielestäni erilaista tarkkuutta ja kielikorvaa kuin puheen toimittaminen). Ja kun puhetta peilaava tekstitys sisältää pakostakin enemmän tekstiruutuja kuin pelkistetty teksti, on hyödyn saajana ajateltu olevan itse tekstittäjä katsojan sijasta, sillä mitä runsaammin alkuperäisen puheen saneita tekstiin saadaan mahdutettua, sitä enemmän on tekstiruutuja ja sitä suurempi on tekstittäjän rahallinen palkkio. Tämäkään asenne ei sinänsä ole hämmästyttävä, onhan puhetta myötäilevän tv-kääntäjänkin motiivina epäilty olevan pikemminkin rahanahneus kuin uskollisuus alkuperäiselle tekstile (ks. Ivarsson 1992: 41)!

INTRA-VAI INTERTEKSTUAALISUUS?

Puhutun kielen ja sitä peilaavan kirjoitetun variantin keskinäinen suhde on jo sinänsä problemaattinen (esim. Hakulinen 1989: 29–30). Kun suunnittelematonta puhetta esiintyy tv-ohjelmissa entistä enemmän, lähdeteksti pakottaa tekstittäjensä käymään jatkuvaa ristipainia myös oikeakielisyysnormien kanssa, sillä kirjainnettu puhe on eittämättä ilmiänsä takia myös kirjoitettua kieltä.

Koska kirjoitusjärjestelmämme antaa mahdollisuuden kuvata puhetta likeltä ja puhekielen leksikossa esiintyvää äännevaihtelua (*niinkulan*; *konkreettinen*/*kongreettinen*) samoin kuin muodon varieteetteja (*tuutsäl/uuksäl/tuleksä*) voidaan kuvata melko tarkastikin, joutuu puhekiel-

tä visualisoiva tekstittäjä nykyisellään poh-
timaan sitä, mikä variantti on kirjoitukses-
sa »sopiva» ja riittävän konventionaalistu-
nut. Ongelma on siinä, mihin teksteihin
kuulovammaisen apuvälineenä toimivaa
tekstitystä pitäisi verrata. Riippuuko esi-
merkiksi konventionaalisuuden aste siitä,
mitä tv-ruudun käännösteksteissä sallitaan
näkyvän (» – – käännösten tulee olla moit-
teetonta ja selvää yleiskieltä», Järvinen
1992: 20), vai siitä, mitä lehdistössä ja kir-
jallisuudessa jo nähdään? Olemmehan vast-
ikään saaneet lukeaksemme väärentämä-
töntä savonmurretta yleistieteellisessä aika-
kauslehdessä:

»Vuoeskymmenet on murteita koetet-
tu nutistoo, sanottu jotta kaekkiim pit-
tää osatah huastoo ja kätötee' ylleiskiel-
tä» (Sarvas 1997: 18);

Helsingin Sanomissa lainataan kieltenopet-
tajan tarkalleen:

»Siis eli sil taval et mä tykkään et ehkä
mä siis tykkään sen takia pojist kun ne
uskaltaa ottaa riskejä ne ei tartte olla
täydellisiä ne uskaltaa sanoa ja se on
niinku täs kieles hirvittävän tärke ton
kommunikaation tähden.» (Tulonen
1997);

ja saman päivälehdessä käännösnovellissa
puhutaan seuraavasti:

»Kato siä Ranskas kaiko katolisii. Ja
kaiko jossai seurakunnas. Tajuukste?»
(Wolfe 1997: 66.)

Murre- tai muu puhekielinen tekstiversio
saa lukijassaan aikaan eri reaktion kuin
yleiskielinen esitys. Hän rupeaa kuuloste-
lemaan ja maistelemaan sanoja, ja teksti
tuntuu inhimillisemmältä ja yksilöllisem-
mältä kuin pelkkä asian tiedottava kirjakieli-
nen tekstiasu (ks. myös Kankaanpää 1997:
32). Lisäksi puheen variaation noudattami-
nen tekstityksessä välittää muutakin oheis-
tietoa puhujasta, vaikkapa sen, ettei näytte-
lijä tunnukaan hallitsevan rooliinsa istutet-
tua murretta täydelleen. Miksi tekstittäjä ei

julkistaisi tätäkin tietoa niille katsojille,
jotka tuota murretta ovat joskus kuulleet?

EDITOINNIN EETTISYYDESTÄ

Tekstittäjä toimii mielestäni kuin sensori,
jos hän ei saa tai kirjoitetun kielen kunnioi-
tukseltaan pysty hyväksymään ja kuvaama-
an katsojille viimeisen vuosikymmenen
aikana tapahtunutta radikaalia murrosta tie-
dotusvälineiden kielenkäytössä (vrt. myös
Paunonen 1996: 552–553). Usein vedotaan
siihen, että murretekstien lukeminen televi-
sioista on vaikeaa (ks. esim. Yleisradiossa
1986 esitetyn Heimat-sarjan murrekään-
nöksen kritiikkiä, josta on viitteitä teoksessa
Lehtinen 1993: 72–73). Tai vedotaan siihen,
että katsojalla ei ole mahdollisuutta kerra-
ta lukemaansa kovin pitkään. Tekstitys on
kuitenkin kuulonsa menettäneille lähes ai-
noa mahdollisuus pysyä kielessä kiinni,
seurata kielenkäytön muutosta ja päivittää
omaa puhettaan. Muita mahdollisuuksia ovat
mm. kuulevien kirjoittamat lyhytviestit pape-
rille tai tekstipuhelimeen ja simultaaninen
tekstitulkinta esimerkiksi kokouksissa. Kuu-
roille tekstitys tarjoaa harvojen kirjallisten
lähteiden ohella ainoan tavan saada tietää
edes jotakin puhekielen ominaisuuksista
luonnollisissa konteksteissa, havainnoida
nykypuhekielen idiolektista monimuotoi-
suutta ja verrata puhekielen synkronista
käyttöä muiden rekistereiden rinnalla.

Jos tekstittäjä päättää pysyä totuudessa
ja kirjaintaa vaikkapa presidentin autentti-
seksi puheeksi »Mää en... tuota... valitetta-
vasti pysty nyt kommentoimaan», hän saat-
taa joutua painimaan myös omantuntonsa
kanssa ja pohtimaan jopa omaa asenteelli-
suuttaan:

»Ilkeä toimittaja ei jätä yhtäkään niin-
kua tai totanointa pois, jos haluaa osoit-
taa että haastateltava takelteli, raukka.
– – Lukija kiemurtelee nolostuneena
henkilöparkojen päästellessä suustaan

▷

toinen toistaan kankeampia sammakkoja.» (Heinonen 1997.)

— Tunneimme työyhteisössä kieltämättä herranpelkoa ja keskustelemme vieläkin siitä, onko vaikkapa poliittisesti korkeassa asemassa olevien henkilöiden puheosuuksia tekstitettäessä korrektia toistaa puhekielisyyksiä vai nousevatko nämä piirteet liikaa esiin muun kirjakielisen uutistekstin reliefistä. Tässä epävarmuudessamme tuntuivat heijastuvan myös ne vanhempaa ikäpolvea edustavien katsojiamme odotukset, joiden mukaan ministerien pitäisi puhua kirjakieltä (Paananen 1996: 525).

Mutta varsinaisen omantunnonkysymyksen edessä tekstittäjä on silloin, kun puhuja antaa faktisesti harhaanjohtavaa tietoa (esim. muistaa yleisesti tiedossa olevan vuosiluvun väärin tai nimen toisin). Onko tekstittäjällä oikeus korjata tieto, vai luovutaako hän kuulovammaista katsojaansa holhoamatta tälle vastuun tulkinnasta? Yleensä tekstittäjä on korjannut tiedon, mikä onkin mielestäni oikea ratkaisu silloin, kun kuuluttaja korjaa virheen ohjelman jälkeen eikä tätä osuutta ole tekstitetty. Mutta tätä mahdollisuutta puheen oikomiseen »katsojan hyväksi» on hyödynnetty monin, joskus jopa eettisesti karvastelevin, tavoin. Kun suomenruotsalainen ulkomailla asuva taiteilija kertoi tv-ohjelmassa työstään, päätin selväkielisyyden nimissä normaalistaa hänen rönsyilevän puheensa kaikki poikkeamat, vaikka toisaalla olenkin sallinut viroilaisten ja venäläisten suomea puhuvien emigranttien idiolektin näkyvän tekstityksissäni. Mutta olen myös joutunut peittelemään yleiskielisempään asuun suomen ja viittomakielen välimuodossa puhuvan tulkin tuotosta. Kymmenen vuotta sitten se olisi ollut katsojaystäväallinen toimi, nyt kenties jopa karhunpalvelus. ■

PÄIVI RAINÖ

Sähköposti: *Paivi.Raino@Helsinki.Fi*

AINESLÄHTEET

- Kaikki rakastavat 1935. Elokuva. Ohjaaja Valentin Vaala. Suomi-Filmi. Lähetetty TV 1:ssä 26.1.1983 ja TV 2:ssa 19.8.1994.
- Kivun ja ilon huhtikuu 1995. TV-ohjelma. Ohjaaja Kirsi Mattila. TAIK/Koulutuskeskus. Lähetetty TV 2:ssa 5.4.1995.
- WOLFE, TOM 1997: Väijytys Fort Braggissa. Suomentanut Erkki Jukarainen. – HS Kuukausiliite, syyskuu 1997 s. 63–68.
- TULONEN, HANNELE 1997: Täydellisyyden pelko ei mykistä poikia tunneilla. – HS 19.4.1997.
- SARVAS, LEENA 1997: Sydänsavolainen kielilylpy eli savon murteen pikakurssi. – Hiidenkivi 3/97 s. 18–19.

LÄHTEET

- BAEDECKE, BENGT 1994: Se men inte höra. Vad går döva och hörselhandikappade miste om när de ser en textad TV-pjäs? Examensarbete, Språkkonsultlinjen ht 1994. Stockholms Universitet, Nordiska språk. Moniste.
- BRUHN, SUSANNE 1994: Onko mitään luetavaa? – Ari Sainio (toim.), Selkoa selkokielestä s. 91–107. Kirjastopalvelu Oy, Jyväskylä.
- BRUNSKOG, CECILIA 1989: Textningpraxis i Sverige. – Nordisk TV-teksting. Rapport fra en konferanse på Shaeffergården ved Kobenhavn 25.–27. november 1988 s. 31–40. Nordisk språksekretariats rapporter 12, Oslo.
- Captioning at Galludet: A proud history. Moniste.
- CLEVE, TYRA 1989: Textning för hörselhandikappade. – Nordisk TV-teksting. Rapport fra en konferanse på Shaef-

- fergården ved Kobenhavn 25.–27. november 1988 s. 46–50. Nordisk språksekretariats rapporter 12, Oslo.
- HAKKARAINEN, LIISA 1988: Kuurojen yläasteen oppilaiden kirjoitetun kielen hallinta. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 67. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- HAKULINEN, AULI 1989: Keskustelun tutkimisen tavoitteista ja menetelmistä. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja I* s. 9–40. *Kieli* 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- HATAKKA, ERKKI 1981: Teksti-TV. Muistio ohjelmallisen Teksti-TV-kokeilutoiminnan aloittamisesta Yleisradiossa, 12.2.1981. Oy Yleisradio Ab. Moniste.
- HEINONEN, TARJA 1997: Miten puhetta kirjoitetaan? – HS 5.8.1997.
- HEISKANEN, KIRSI 1994: Lause- vai tekstitaason selkeyttä? – Ari Sainio (toim.), *Selkoa selkokielestä* s. 63–74. Kirjastopalvelu Oy, Jyväskylä.
- HS = Helsingin Sanomat. Sanoma Osakeyhtiö, Helsinki.
- ITC Guidance on standards for subtitling. June 1996. Independent Television Commission.
- IVARSSON, JAN 1992: Subtitling for the media. A handbook of an art. Transedit, Stockholm.
- JOKINEN, MARKKU 1991: Kuurot — viittomakielinen vähemmistö vailla oikeuksia. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus* s. 60–69. *Kieli* 6. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- JÄRVINEN, ANNIKA 1992: TV-kääntäjän opas. Radio- ja televisioinstituutti, Helsinki.
- KANKAANPÄÄ, SALLI 1997: Miten tekstinhuoltaja suhtautuu kirjakielen normeihin. – *Kielikello* 3/1997 s. 30–33.
- Katsojapalaute 1995. Yleisradio Oy/Teksti-TV. Kyselylomakkeet ja yhteenvedot.
- KYLE, JIM 1992: Switched on: Deaf people's views on television subtitling. A report prepared for the ITC and BBC by the Centre for Deaf Studies. University of Bristol, Bristol.
- LAURINEN, LEENA 1994: Selko- vai sekokieliä — selkokielisten tekstien ymmärrettävyydestä. – Ari Sainio (toim.), *Selkoa selkokielestä* s. 33–61. Kirjastopalvelu Oy, Jyväskylä.
- LEHTINEN, TUIRE 1993: Televisiökääntämisen taustatekijät. Tapausesimerkkinä Oy. Yleisradio Ab. Tutkimusraportti 7/1993. Oy. Yleisradio Ab, Tutkimus- ja kehitysosasto, Helsinki.
- LYUKEN, GEORG-MICHAEL – HERBST, THOMAS – LANGHAM-BROWN, JO – REID, HELEN – SPINHOF, HERMANN 1991: Overcoming language barriers in television. Dubbing and subtitling for the European audience. Media Monograph No 13. The European Institute for the Media, Manchester.
- Lägesrapport, Direkttextning. Sveriges Television, Text-TV. 9.12.1987. Moniste.
- MAJANDER, ANTTI 1997: Tietotekstiä saa selvittää käännöksessä. – HS 10.4.1997.
- MALM, ANJA 1991: Viittomakielten tutkimuksesta ja sen vaikutuksista viittomakielten asemaan. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus* s. 42–57. *Kieli* 6. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- MERILEHTO, HANNELE 1997: Uutisia vauhdikkaasti viittomalla. – *Linkki* 9/12.3.1997. Ylen henkilökunnan tiedotuslehti, Helsinki.
- MONTÉN, RICCARD 1975: Normalhörandes,

- hörselskadades och dövas krav på exponeringstid av tv-text. Sveriges Radio, Publik- och Programforskningsavdelningen. Nr 11, 75/76.
- Omnibus Teksti-tv/Tekstikanava -tutkimus 1997 (kevät). Yleisradio Oy, Taloustutkimus Oy. Helsinki.
- PAANANEN, RITVA 1996: Kuuntelija radion kielen normittajana. – *Virittäjä* 100 s. 520–535.
- PAUNONEN, HEIKKI 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat. – *Virittäjä* 100 s. 544–555.
- PIMIÄ, PÄIVI 1987: Havainnot kuurojen koululaisten tuottamista poikkeamista kirjoitetussa suomen kielessä. – Päivi Pimiä & Terhi Rissanen, Kolme kirjoitusta viittomakielestä. University of Helsinki, Department of General Linguistics. Publications No. 17.
- RAJALA, PERTTI – VIRTANEN, HANNU 1986: Selkokieli. Miten sanoma perille? Kirjastopalvelu Oy, Pieksämäki.
- SAINIO, ARI 1994: Selkotekstit ulkomaalaisten opetuksessa. – Ari Sainio (toim.), Selkoa selkokielestä s. 149–154. Kirjastopalvelu Oy, Jyväskylä.
- SIMOJOKI, ANNA 1997: Mikäs tää outo teksti oikeen on? Pohdintoja Teksti-TV-tekstitysten puhekielestä. Harjoitustyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- THOMSON, BLAIR (toim.) 1992: A guide to teletext in Europe. Teletext/Data Services Group of the European Broadcasting Union, Geneva.
- Teksti-TV:n ohjelmatekstitysten lisääminen tärkeää. Muistio Yleisradion hallinto-neuvoston puheenjohtaja kansanedustaja Markku Laukkaselle 26.10.1992. Moniste.
- Teletext subtitling for people with prelingual deafness. R 95–019, January 1995. NOS – Afdeling Kijk – en Luisteronderzoek, Hilversum.
- Tilastoja ohjelmatekstityksestä 1983–1996. Yleisradio Oy/Teksti-TV. Moniste.
- TURUNEN, MINNA 1994: Selkokielen määrittelystä. – Ari Sainio (toim.), Selkoa selkokielestä s. 21–32. Kirjastopalvelu Oy, Jyväskylä.
- UUSITORPPA, HANNU 1997: Televisiokääntäjä tarvitsee tyyliä ja tiivistämisen taitoa. – HS 7.4.1997.
- VIRTANEN, HANNU 1986: Selkokieli ja sen tarve eri vammaisryhmissä. Sosiaaliturvan Keskusliitto, Helsinki.
- 1997: Unohtaako Yleisradio erityisryhmät? – HS 8.9.1997.
- VUORTAMA, Eeva 1989: Text-TV:s textning för hörselskadade i Finland. – Nordisk TV-teksting. Rapport fra en konferanse på Shaeffergården ved København 25.–27. november 1988 s. 60–63. Nordisk språksekretariats rapporter 12, Oslo.
- D'YDEWALLE, GÈRY – VAN RENSBERGEN, JOHAN – POLLET, JORIS 1987: Reading a message when the same message is available auditorily in another language: The case of subtitling. – J. K. O'Regan & A. Lévy-Schoen (toim.), Eye movements: From physiology to cognition s. 313–321. Elsevier Science Publishers B.V., Amsterdam.
- Yleisradion vuosikertomus 1996. Yleisradio Oy (1997).